

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 81'42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/70-2-25>

Віра ОСИПЕНКО,

orcid.org/0000-0003-4483-136X

викладач кафедри германської філології

Горлівського інституту іноземних мов Державного вищого навчального закладу

«Донбаський державний педагогічний університет»,

аспірант кафедри германської та слов'янської філології

Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»

(Дніпро, Україна) verchikyo@ukr.net

РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ ДИСКУРСУ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ В СУЧАСНОМУ ЛІНГВІСТИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Стаття присвячена аналізу теоретичних та прикладних результатів дослідження дискурсу в мовознавстві кінця ХХ – початку ХХІ ст. Зазначено, що термін «дискурс» не має чіткого визначення, що обумовлено його багатогранністю в дослідженні різних наукових дисциплін. Розглянуто ключові підходи до вивчення дискурсу, визначено роль дискурсивного аналізу в сучасних лінгвістичних дослідженнях та його вплив на інші галузі науки. Звернуто увагу на важливість взаємодії понять «дискурс» та «текст», а також окреслено практичне застосування результатів досліджень у різних сферах, включаючи освіту, психологію, політику тощо. Здійснено порівняльний аналіз підходів щодо вивчення дискурсу з висвітленням досліджень видатних лінгвістів., а також представників Бірмінгемської школи та європейської лінгвістики. Зазначено етапи розвитку дискурсивного аналізу в історії мовознавства, включаючи внесок соціолінгвістики, та останні досягнення. З акцентовано увагу на визначенні ключових концепцій, методів та результатів досліджень. Застосування дискурсивного аналізу у практичних областях, таких як психологія, політика та освіта, також розглянуто для визначення практичного значення отриманих результатів. Визначено, що застосування методів аналізу текстів А. Е. Карлінського та ідей Ф. де Соссюра дозволяють розкрити особливості тексту та дискурсу як форм комунікації. В статті відзначаються етапи розвитку дискурсивного аналізу в історії мовознавства, включаючи внесок Бірмінгемської школи.. Узагальнення та порівняльний аналіз результатів досліджень різних вчених розкривають сутність дискурсивного аналізу та його важливість у сучасному мовознавстві.

У науковій роботі також розглянуто питання класифікації дискурсу, зокрема типів та різновидів, окреслено різницю між усним та письмовим дискурсом, зазначено модус як ключовий елемент в цьому визначенні. Досліджено важливі відмінності у часових режимах та каналах передачі інформації між усним та письмовим дискурсами, а також взаємодію мовця та адресата.

Стаття закликає до подальших досліджень у сфері дискурсивного аналізу, спираючись на різні підходи та методики для більш повного розуміння ролі дискурсу в сучасному мовознавстві та його впливу на інші наукові дисципліни.

Ключові слова: дискурс, текст, мовний аналіз, соціокультурні фактори, теорії дискурсивного аналізу, практичне застосування, аналіз дискурсу.

Віра ОСИПЕНКО,

orcid.org/0000-0003-4483-136X

Lecturer at the Department of Germanic Philology

Horlivka Institute for Foreign Languages of the State Higher Educational Institution

“Donbass State Pedagogical University”,

Postgraduate Student at the Department of Germanic and Slavic Philology

State Higher Educational Institution “Donbass State Pedagogical University”

(Dnipro, Ukraine) verchikyo@ukr.net

UNDERSTANDING THE NOTION OF DISCOURSE: FROM THEORY TO PRACTICE IN LINGUISTIC RESEARCH

This article is devoted to analysis of theoretical and applied research outcomes on discourse in linguistics from the late 20th to the early 21st century. Emphasizing the multifaceted nature of the term discourse, the study explores key approaches to its examination, highlighting the role of discourse analysis in contemporary linguistic research and its

impact across various scientific domains. The interaction between the concepts of “discourse” and “text” is underscored, along with the practical application of research findings in education, psychology, politics, and beyond.

A comparative analysis of discourse study approaches is conducted, shedding light on the works of prominent linguists, representatives of the Birmingham School, and European linguistics. The stages of the development of discourse analysis in the history of linguistics, including contributions from sociolinguistics, are outlined, incorporating recent advancements. The focus is placed on defining key concepts, methods, and research findings. The application of discourse analysis in practical areas such as psychology, politics, and education is explored to determine the practical significance of the obtained results.

The utilization of text analysis methods by A. E. Karlynskii and ideas from F. de Saussure allows the identification of text and discourse characteristics as communication forms. The article highlights the stages of discourse analysis development in the history of linguistics, encompassing the contributions of the Birmingham School. Generalization and comparative analysis of research results from different scholars reveal the essence of discourse analysis and its importance in contemporary linguistics.

The paper also addresses the classification of discourse, distinguishing between types and varieties, outlining the differences between oral and written discourse, and identifying modality as a key element in this definition. The study investigates significant distinctions in temporal regimes and information transmission channels between oral and written discourses, as well as the interaction between the speaker and the addressee.

The article calls for further research in the field of discourse analysis, drawing on various approaches and methodologies to achieve a comprehensive understanding of the role of discourse in modern linguistics and its influence on other scientific disciplines.

Key words: *discourse, text, linguistic analysis, sociocultural factors, theories of discourse analysis, practical application.*

Постановка проблеми. Дослідження дискурсу в сучасній лінгвістиці представляє собою складний та багатограний процес, що привертає увагу не тільки мовознавців. Зацікавленість науковців різних галузей, таких як лінгвістика, психологія, комп'ютерна лінгвістика, соціологія, антропологія, етнологія, літературознавство, семіотика, історіографія, теологія, юриспруденція, педагогіка, теорія та практика перекладу, комунікаційні дослідження, політологія та інші, свідчить про значущість цього явища та вплив на суспільство. Кожна з цих дисциплін підходить до дослідження дискурсу по-своєму, пропонуючи свої підходи до вивчення цього поняття та має величезний вплив на формування та вдосконалення дискурсивного аналізу, що визначається різними підходами та методами, запропонованими дослідниками різних епох та країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці термін «дискурс» не має загальноприйнятого і чіткого визначення, оскільки це об'єкт дослідження багатьох наукових дисциплін. Незважаючи на широкі дослідження в цій області, інтерес до цього явища не вичерпується, тому велика кількість робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників свідчить про зацікавленість науковців цим питанням, зокрема Л. Р. Безуглої, О. Воробйової, А. Є. Карлінського, Т. Гівона, В. Дресслера, Т. ван Дейка, Ж. Дюбуа, М. Кулхарда, У. Лабова, Я. Ренкеми, Дж. Сінклера, Ф. де Сосюра, С. Томпсон, У. Чейфа, Д. Шиффрін та ін.

Мета дослідження. Основною метою наукової статті є системний аналіз теоретичних та приклад-

них результатів дослідження дискурсу в мовознавстві початку ХХІ століття, окреслення еволюції підходів до дискурсивного аналізу та їхнього впливу на сучасні дисципліни, включаючи соціолінгвістику, філософію, теорію та практику перекладу, політологію та інші. У дослідженні маємо на меті визначення основних тенденцій розвитку дискурсивного аналізу, виявлення ключових внесків зазначених лінгвістів, а також розкриття специфіки застосування дискурсивного аналізу в різних сферах наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. З середини 1960-х р.р. в соціолінгвістиці, що вивчає лінгвістичне різноманіття та пов'язана із соціальними факторами, розпочалось формування свого шляху розвитку дискурсивного аналізу. Наприкінці 1980-х р.р. ХХ ст. Бірмінгемська школа аналізу дискурсу, заснована американським поетом і письменником Дж. Сінклером та лінгвістом М. Кулхардом, сприяла подальшому вдосконаленню дискурс-аналізу. Дослідники підкреслювали соціальні фактори у дослідженні дискурсу, розвиваючи аналітичні методи. Акцент здійснювався на соціальних впливах та розвитку методів аналізу соціальних дискурсів, забезпечуючи внесок у розвиток соціально орієнтованого дискурс-аналізу.

Проте становлення дискурсивного аналізу як дисципліни належить до 1970-х років. В цей час з'явилися важливі роботи європейської школи лінгвістики тексту. В кінці 80-х років ХХ століття мовознавці У. Чейф, Т. Гівон, У. Лабов, В. Дресслер та Т ван Дейк працювали над дослідженням дискурсу в аналітичній сфері, поєднуючи його з

лінгвістичною тематикою. Т. ван Дейк, наприклад, розглядав дискурс як соціокультурну взаємодію, визначаючи його особливості як наміри, образи та завдання комунікантів (Chafe, 1980: 323), (Labov, 2001: 596), (Van Dijk, 1975: 273–294), (Van Dijk, 2008: 154), (Van Dijk, 2009: 469).

З поміж інших робіт необхідно виділити такі наукові праці, як «Опис дискурсу» (Mann, 1992: 39–78), «Підходи до дискурсу» (Schiffrin, 1994: 470), «Дискурс, свідомість та час» (Chafe, 1994: 340), «Дискурсивні дослідження: міждисциплінарний вступ» (Van Dijk, 2011: 1–34), «Дискурс» (Mills, 2004: 177). У всіх цих дослідженнях продовжується розробка теорії дискурсивного аналізу та окреслюється його практичне значення. В 2002 р. у Франції опублікований «Словник аналізу дискурсу», який висвітлює сучасні досягнення дискурсивного аналізу та особливості його застосування в мовознавстві (Charaudeau, 2002: 661).

На сьогодні однією з важливих методологічних проблем залишається питання про диференціацію та кореляцію понять «дискурс» та «текст». У той же час посилюється інтерес до прикладного використання теорії тексту та дискурсу. Початок розробок теоретичних положень про дискурсивну практику датується мовознавчими й філософськими дослідженнями XVII–XIX ст. Одним з лінгвістів, який розробив положення, що поклали основу диференціації тексту та дискурсу був Ф. де Соссюр, розділивши вперше мову та мовлення, відокремивши тим самим соціальне від індивідуального. Якщо розглядати текст і дискурс як форму комунікації, А. Е. Карлінський чітко визначає методи та прийоми аналізу тексту. На думку вченого, аналіз тексту – це делімітація, визначення та встановлення тематики тексту, визначення його структури, виявлення особливостей внутрішньомовних зв'язків, визначення стилістичних особливостей, встановлення прагматичної сутності тексту. Текст, поряд з дискурсом, є макроодиницею комунікативної лінгвістики, оскільки розділяється в процесі аналізу дрібніші одиниці, такі як речення, словосполучення, слово (Безугла, 2005: 356). Дискурс А. Е. Карлінський визначає як зв'язне усне повідомлення з урахуванням всіх екстралінгвістичних факторів. Сучасні підходи до дослідження цих неоднозначних явищ, як текст та дискурс, характеризуються новими тенденціями, але ідеї, розроблені А.Е.Карлінським щодо тексту та дискурсу, залишаються актуальними.

Як під час вивчення будь-якого лінгвістичного феномена, в ході дослідження дискурсу постає питання про його класифікацію: які типи та різно-

види існують. Різноманіття класифікацій дискурсу є позитивним фактором. Як зазначає У. Чейф, однією з класифікаційних ознак, що розрізняє типи дискурсу – це модус, тобто протиставлення між усним та письмовим дискурсом. Це розмежування пов'язане з каналом передачі інформації, або носієм: при усному дискурсі канал – акустичний, при письмовому – візуальний. Іноді різниця між усною та письмовою формами використання мови прирівнюється до відмінності між дискурсом та текстом. Дослідник стверджує, що класифікаційні розходження у більшості випадків є не взаємовиключними, а взаємодоповнюючими в силу дії принципу невизначеності, а типологія дискурсу обирається згідно потреб конкретного аналізу, оскільки у реальному спілкуванні типи й підтипи дискурсу здебільшого накладаються один на одного. Відмінність в каналі передачі інформації має принципово важливі наслідки для процесів усного та письмового дискурсу (Chafe, 1980: 323). Перша відмінність пов'язана з різним часовим режимом мовлення та письма. Друга важлива відмінність пов'язана з різницею в каналі передачі інформації – наявність або відсутність контакту між мовцем та адресатом у часі і просторі: при письмовому дискурсі такого контакту немає. Як і будь-яке інше лінгвокультурне явище, дискурс також можна інтерпретувати в межах трьох рівнів репрезентації – власне мовного (форма), соціокультурного (зміст) та комунікативно-прагматичного (функція). У сучасній інтерпретації дискурс не має кордонів ні в часі, ні в просторі, термін не має ні початку, ні кінця, а тому неможливо визначити, коли і де закінчується один дискурс і розпочинається інший (Пасенчук, 2017: 52–55), (Воробйова, 1993: 200), (Харбан, 2020: 169–170).

Вивчення дискурсу в галузі мовознавства на початку ХХІ століття суттєво сприяло розвитку теоретичних концепцій та практичних досліджень. Теоретичні та прикладні результати дослідження дискурсу в мовознавстві використовуються в підручниках з лінгвістики для збагачення знань студентів і покращення їхніх навичок у мовному аналізі та критичному мовленні. Ці результати мають велике значення для розуміння мови, комунікації та соціальних процесів. Науковцями розроблені теоретичні підходи до вивчення дискурсу, такі як соціокогнітивний підхід, критичний дискурсивний аналіз, теорія розвитку дискурсу тощо. Ці теорії дозволяють більш детально досліджувати мовні одиниці і їх взаємозв'язки у текстах, а також розкривають ролі суспільного контексту і соціокультурних факторів у дослідженні дискурсу. Дослідження дискурсу також спрямо-

вані на вивчення ролі мови в процесах соціальної інклюзії, застосовуються в прикладних науках, таких як психологія, педагогіка, політика, медіа, комп'ютерна лінгвістика та ін. Наприклад, використання досліджень дискурсу може допомагати вирішувати проблеми комунікації, розробляти методики вивчення мови. Вивчення дискурсу в мовознавстві на початку ХХІ століття супроводжується різноманітністю підходів, які різняться за ключовими концепціями, методами та результатами досліджень. Порівняльний аналіз підходів визначає важливі відмінності та спільні риси в розумінні дискурсу відомими лінгвістами. Дослідження використання мовних особливостей у лінгвістичних текстах певного історичного періоду доцільне з метою розкриття соціокультурних та політичних тенденцій. У культурології дослідження лінгвістичних аспектів документів ХХ ст.

актуальне для реконструкції історичних подій та культурних традицій, тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Наукові дослідження, спрямовані на аналіз дискурсу, розробляють нові теорії та методи, які дозволяють глибше вивчати внутрішні мовні одиниці та їхні взаємозв'язки у текстах. Дослідження також акцентують увагу на ролі суспільного контексту та соціокультурних факторів у дослідженні дискурсу. Проте, окрім теоретичних розробок, дослідження дискурсу мають практичне застосування в різних сферах, таких як психологія, політика, медіа, освіта та інші. Вивчення ролі мови в соціальній інклюзії є однією з важливих тенденцій. Перспективи подальших досліджень полягають у вдосконаленні методів аналізу дискурсу та його застосуванні в нових контекстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безугла Л. Р., Бондаренко Є. В., Донець П. М., Мартинюк А. П., Морозова О. І., Пасинок В. Г., Піхтовнікова Л. С., Солощук Л. В., Фролова І. Є., Швачко С. О., Шевченко І. С. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: монографія / за ред.: І. С. Шевченко Харків: Константа, 2005. 356 с.
2. Воробйова О. П. Текстові категорії і фактор адресата. Київ: Вища школа, 1993. 200 с.
3. Пасенчук Н. В. Поняття дискурсу як комунікативної події та текстової категорії. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2017, № 123, Vol. 33. С. 52–55.
4. Харбан Т. Є. Дискурсивна стратегія дослідження сучасного українського неінституційного військового дискурсу. *Військова освіта і наука: сьогодні та майбутнє: тези доповідей XVI Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. редакцією І. Толока*. Київ: ВІКНУ, 2020. Т. 1. С. 169–170.
5. Chafe W. *The pear stories: cognitive, cultural, and linguistic aspects of narrative production*. Norwood, NJ: Ablex, 1980. 323 p.
6. Chafe W. *Discourse, consciousness, and time. The flow and displacement of conscious experience in speaking and writing*. Chicago: University of Chicago Press, 1994. 340 p.
7. Charaudeau P., Maingueneau D. *Dictionnaire d'analyse du discours*. Seuil, 2002, 661 p.
8. Labov W. *Principles of linguistic change. Social factors*. Oxford: Blackwell, 2001. Vol. 2. 596 p.
9. Mann William C., Matthiessen Christian M. I. M., Thompson Sandra A. *Discourse description: diverse linguistic analyses of a fund-raising text*. John Benjamins publishing company: Philadelphia, 1992. 407 p.
10. Mills S. *Discourse*. London: Routledge, 2004. 177 p.
11. Schiffrin D. *Approaches to discourse*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 1997. 470 p.
12. Van Dijk T. A. Action, action Description, and narrative. *New literary history*. 1975. № 6. P. 273–294.
13. Van Dijk T. A. *Discourse and context: A sociocognitive approach*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2008. 254 p.
14. Van Dijk T. A. Society and discourse: How social contexts influence text and talk. *Journal of Language and Politics*, New York: Cambridge University Press. 2009. Vol. 9, №. 3, p. 469.
15. Van Dijk T. A *Discourse Studies. A multidisciplinary introduction. Discourse as structure and process*. London: Sage SAGE Publications Ltd, 2011. Vol. 1. P. 1–34.

REFERENCES

1. Bezuhla L. R., Bondarenko Ye. V., Donets P. M., Martyniuk A. P., Morozova O. I., Pasynok V. H., Pikhovnikova L. S., Soloshchuk L. V., Frolova I. Ye., Shvachko S. O., Shevchenko I. S. (2005) *Dyskurs yak kohnityvno-komunikatyvnyi fenomen: monohrafiia*. [Discourse as a cognitive-communicative phenomenon]. Konstanta, 356 p. [in Ukrainian].
2. Vorobiova O. P. (1993) *Tekstovi katehorii i faktor adresata*. [Text categories and addressee factor]. 200 p. [in Ukrainian].
3. Pasenchuk N. V. (2017) *Poniattia dyskursu yak komunikatyvnoi podii ta tekstovoi katehorii*. [Concept of discourse as a communicative event and text category]. *Science and Education a New Dimension. Philology*, V(33), Issue: 123. [in Ukrainian].
4. Kharban T. Ye. (2020) *Dyskursyivna stratehiia doslidzhennia suchasnoho ukrainskoho neinstytutitsiinoho viiskovoho dyskursu*. [A Discursive approach of the study to modern Ukrainian non-institutional military discourse]. *Viiskova osvita i nauka: sohodennia ta maibutnie: tezy dopovidei XVI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii/ za zah. redaktsiieiu Ihoria Toloka*. P. 169–170. [in Ukrainian].

5. Chafe W. The pear stories: Cognitive, cultural, and linguistic aspects of narrative production. Norwood, NJ: Ablex. 1980. 323 p.
6. Chafe W. Discourse, consciousness, and time. The flow and displacement of conscious experience in speaking and writing. Chicago: University of Chicago Press, 1994. 340 p.
7. Charaudeau P., Maingueneau D. (2001) Dictionnaire d'analyse du discours. [Discourse Analysis Dictionary]. Seuil, 2002, 661 p. [in French].
8. Labov W. Principles of Linguistic Change. Social Factors. Oxford: Blackwell, 2001. Vol. 2. 596 p.
9. Mann William C., Matthiessen Christian M. I. M., Thompson Sandra A. Rhetorical Structure Theory and Text Analysis. Discourse Description: Diverse linguistic analyses of a fund-raising text. 1992. P. 39–78.
10. Mills S. Discourse. London: Routledge, 2004. 177 p.
11. Schiffrin D. Approaches to Discourse. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 1997. 470 p.
12. Van Dijk T. A. Action, Action Description, and Narrative. New Literary History. 1975. № 6. P. 273–294.
13. Van Dijk T. A. Discourse and context: A sociocognitive approach. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2008. 254 p.
14. Van Dijk T. A. Society and Discourse: How Social Contexts Influence Text and Talk. Journal of Language and Politics, New York: Cambridge University Press. 2009. Vol. 9, Issue. 3, p. 469.
15. Van Dijk T. A Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction. Discourse as Structure and Process. London: Sage SAGE Publications Ltd, 2011. Vol. 1. P. 1–34.